

УДК 323.1+81:159.923.1

Ольга Казакевич

РОЛЬ МОВИ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті проаналізовано роль мовного фактору у формуванні етнічної та національної ідентичностей. Показано взаємозв'язок між мовою та національною ідентичністю. Зазначено, що мова є вагомим чинником для ідентифікації особи з конкретною етнічною спільнотою, яка об'єднана уявленнями про спільне походження. Меншою мірою мовна свідомість впливає на становлення національної ідентичності як уявлення про приналежність до політичної спільноти.

Ключові слова: мова, національна ідентичність, етнічна ідентичність, мовна політика, ідеологія, націотворення.

Казакевич О.

РОЛЬ ЯЗЫКА В ФОРМИРОВАНИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

В статье проанализирована роль языкового фактора в формировании этнической и национальной идентичностей. Показана взаимосвязь между языком и национальной идентичностью. Отмечено, что язык является важным фактором для идентификации личности с конкретной этнической общностью, объединенной представлением об общем происхождении. В меньшей степени языковое сознание влияет на становление национальной идентичности как представления о принадлежности к политической общности.

Ключевые слова: язык, национальная идентичность, этническая идентичность, языковая политика, идеология, формирование нации.

Kazakevych O.

ROLE OF LANGUAGE IN THE NATIONAL IDENTITY FORMATION

The article reveals the role of language in the emergence of the ethnic and national identity. It demonstrates the interrelations between the language and national identity. The author states that the language helps an individual to identify himself with a certain group, which shares an idea of common origin. Therefore, the language plays an important role as a component of ethnic identity. National identity, being a sense of person's belonging to a certain political community, depends on the linguistic diversity to a lesser degree.

Key words: language, national identity, ethnic identity, language policy, ideology, nation-building.

Одним із визначальних чинників формування нації та держави в більшості європейських країн була національна мова, яка поряд із культурно диференціюючими ознаками (традиції, фольклор, одяг тощо) створювала передумови для об'єднання народу. Проблемі взаємозв'язку мови, ідентичності та нації присвятила чільну увагу ціла низка дослідників, серед яких Дж. Джозеф [2; 11], Е. Хобсбаум [9; 10], Б. Андерсон [1] та ін. Водночас спільної думки щодо проблеми цього взаємозв'язку досі вироблено не було.

Частково це можна пояснити браком єдиного тлумачення понять «нація» та «національна ідентичність» у сучасній науці. У багатьох дослідженнях поняття етнічної та національної ідентичності виступають якщо не тотожними, то принаймні дуже близькими за змістом. Так, наприклад, В. Євтух визначає етнічну ідентифікацію як психологічний процес ототожнення, когнітивне й емоційне уподібнення індивідом себе з іншою особою, групою, етнічною спільнотою. «Витоки етнічної ідентифікації знаходяться у минулому на конкретному етапі етногенезу спільноти (історична доля свого народу, етнічні символи культури, традиції, звичаї, мова, релігія, територія тощо)» [3, с. 158]. Е. Сміт характеризує національну ідентичність як «безперервне відтворення й нове тлумачення характерних вартостей, символів, пам'яті, мітів і традицій, які утворюють особисту спадщину нації, а також ототожнення індивідів з цими ознаками, спадщиною й складниками культури» [6, с. 24]. Як бачимо, такі дослідники як Е. Сміт надають перевагу культурно-історичному тлумаченню поняття «національна ідентичність», яке значною мірою нівелює різницю між поняттями «етнос/етнічна група» та «нація».

На думку автора, під час визначення етнічної та національної ідентичності необхідно відштовхуватися від природи ідентичності як соціально-психологічного феномену. Філософський енциклопедичний словник визначає термін *ідентичність* дослівно як «те саме», тоді як дію встановлення ідентичності як *ідентифікацію* (від лат. *identicus* – тотожний; *facio* – роблю). Водночас зазначено, що будь-яка повсякденна мова містить у собі цілий набір різноманітних засобів для індивідуальної та видової ідентифікації: таку роль, зокрема, виконують власні імена (людей, країн, націй, місцевостей, установ, подій, історичних періодів тощо), вказівні займенники (як правило, у супроводі жестів або – як у випадку слова «таке, – а, ий» – у

супроводі деяких зразків), загальні імена (поняття) – разом із відповідними засобами співвіднесення цих імен з індивідами) і т. д. [4, с. 233].

У сучасному світі поняттю «нація» надають переважно політичний зміст. Національна ідентичність передбачає насамперед співвіднесення індивідом себе з певними політичними інститутами та символами, ключовим із яких є держава та її атрибути. Цілком слушною є думка, згідно з якою національна ідентичність передбачає також існування в нації почуття спільної історичної долі та, принаймні, близького майбутнього [5, с. 98]. Етнічна ідентичність набагато тісніше пов'язана з такими поняттями й категоріями як походження, мова, тощо. Важко не погодитися з Е. Хобсбаумом, який не вважає, що національна ідентичність переважає у значенні всі інші способи самоідентифікації: «Фактично вона завжди поєднується з іншими видами ідентифікацій – навіть там, де її сприймають як найважливішу» [10, с. 21].

Оскільки мова є основним засобом комунікації в соціумі, тому впливає на формування ідентичності, зокрема й на такий її різновид як національна ідентичність. Проте стверджувати, що мова перебуває в прямій залежності від національної ідентичності, або навпаки, аж ніяк не можна.

Між мовою та національною ідентичністю існує радше опосередкований взаємозв'язок. І. Стернін вважає, що комунікативна поведінка народу – це сукупність норм і традицій його спілкування [7, с. 164]. Суттєві мовні відмінності впливають на сприйняття та передачу інформації від одного члена суспільства до іншого. Не викликає сумнівів, що донести інформацію до співрозмовника можна швидше й ефективніше, у випадку, якщо обома комунікаторами використовується спільна мова.

Наукові погляди на роль мови в етнічних та національних процесах мають суттєві розбіжності. Дж. Фішман наголошує, що «в примордіалістських колах зв'язок між мовою та етнічністю досить часто вважається непохитною святиною, *materia sancta*, підтвердженою Богом, ангелами, чудодійними подіями, творами, пророками і вченнями, пов'язаними з останніми. Таким чином, вона вважається морально обов'язковою, беззаперечною й такою, що закріплюється священними зв'язками між поколіннями обов'язками. Збереження справжньої етнічної ідентичності видається неможливим без традиційно пов'язаної з нею мови ... З точки зору конструктивістів, є чимало «свідчень» того, що втрата традиційного зв'язку з мовою не призводила до втрати відповідної етнічної ідентичності. Зазвичай у якості прикладу наводять Ірландію після отримання нею незалежності: багато ірландців говорять тільки англійською, але все ж таки вважають себе ірландцями» [8, с. 133–134]. Водночас деякі представники конструктивістського напрямку надають великої ваги мовному питанню у процесі формування нації. Зокрема, Б. Андерсон зазначає, що створити («уявити») нові національні спільноти допомогла «вибухоподібна взаємодія між системою виробництва й виробничих відносин (капіталізм), технологією комунікації (друком) і неунікненим лінгвістичним розмаїттям людства» [1, с. 63].

До певної міри синтезувати примордіалістські та конструктивістські погляди на роль мови у бутті спробував Дж. Джозеф, на думку якого, національні мови й ідентичності знаходяться у складному діалектичному взаємозв'язку. Мова, як вважає Дж. Джозеф, є ключовою складовою національної ідентичності щонайменше з п'яти причин:

1. Групи людей, які проживають на одній території і вважають, що мають спільні довготривалі інтереси, мають притаманні їм способи мовлення, що відрізняють їх від інших подібних груп. Мова має тенденцію визначати соціальні риси, на яких базується національна приналежність (хоча це тільки тенденція, оскільки мовна спільність далеко не завжди передбачає національну єдність і навпаки мовні відмінності не обов'язково роз'єднують націю).

2. Ідеологія національної єдності передбачає уявлення, що нації є реальними з тієї причини, що людям, які їх складають, притаманна глибока культурна єдність, що є результатом існування спільної мови. Мова становить *текст* через постійну взаємодію з яким здійснюється трансляція культури та ідентичностей від старшого покоління до молодшого.

3. Конкретні концепти, які складають національну ідентичність, співвідносяться зі словами в національній мові й знаходять втілення в сакральних текстах нації, таких як конституція або ключові твори національної літератури, враховуючи національний гімн.

4. «Правильна мова», стандарти якої насаджують через систему освіти, відіграє провідну роль у збереженні та відтворенні культури. Водночас, використання «правильної мови» є невід'ємним від уявлення про «правильну» громадянську поведінку.

5. Коли нація прагне контролювати тих, хто може перебувати в її складі, голосувати й користуватися перевагами, які надає держава, вона може використовувати мову як найбільш очевидний критерій для вирішення питання, чи належить конкретна особа до неї. Чимало сучасних націй вимагає від своїх членів наявності певної культурної кваліфікації, яка найчастіше прямо чи опосередковано включає мову [11, с. 490–491].

До викладеного вище можна додати, що мову можна використовувати як потужний консолідуючий чинник нації в тому випадку, якщо її потенціал здатні зрозуміти й використати суспільні еліти. Ерік Хобсбаум вважає, що існування давно та міцно утвердженої культурної еліти, яка володіє писемною національною мовою (літературною та адміністративною), є важливою передумовою перетворення етнічної групи на на-

цію [10, с. 62]. Утворення нації та держави призводило до піднесення статусу мови: «Щоб володіти мовою, а не діалектом чи «жаргоном», необхідно було отримати визнання у якості нації чи національності» [9, с. 53]. Зауважимо, що зворотна залежність теж нерідко мала місце, особливо у випадку поліетнічних імперій XIX ст., де визнання мови певної етнічної групи населення невдовзі призводило до визнання окремішності самої цієї групи, а надалі й нації. Саме таким шляхом розгорталися процеси націотворення в середовищі українського народу, який упродовж XIX ст. правлячі кола Російської імперії розглядали як невід'ємну частину російського нарподу. Проте величезна праця української освіченої еліти в напрямі стандартизації та наукового дослідження мови мала наслідком визнання академічними колами Росії на початку XX ст. української як окремої та самостійної мови, з усіма юридичними та політичними наслідками цього акту. Це суттєво прискорило процес формування української нації.

Підсумовуючи, варто наголосити, що етнічна ідентичність пов'язана насамперед із віднесенням особою себе до групи людей, об'єднаної уявленням про спільне походження, тоді як національна – до нації як політичної спільноти. Мова, яка є одним із визначальних маркерів відмінності одного народу від іншого, здебільшого становить ключову складову етнічної ідентичності. Проте на етапі націотворення не менш важливу, а подекуди й першорядну роль можуть відігравати інші цінності, такі як, зокрема, політичні інститути або спільні економічні інтереси. У будь-якому випадку, зв'язок між мовою та національною ідентичністю залишається досить тісним і може посилюватися в результаті здійснення відповідної мовної політики держави.

Література:

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Б. Андерсон. – К. «Критика», 2001. – 271 с.
2. Джозеф Дж. Язык и национальная идентичность / Джон Джозеф // Логос № 4 (49). – 2005. – С. 20–48.
3. Євтух В. Б. Ідентифікація етнічна // Етнічність : енциклопедичний довідник / В. Б. Євтух. – К. : Фенікс, 2012. – 396 с. – С. 158–159.
4. Лісовий В. Ідентичність / В. Лісовий // Філософський енциклопедичний словник. – К. : Абрис, 2002. – С. 233–234.
5. Національна ідентичність (етнічна) // Мала енциклопедія етнодержавознавства / Редкол. Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К. : «Генеза», «Довіра», 1996. – 942 с.
6. Сміт Е. Націоналізм : Теорія, ідеологія, історія / Ентоні Сміт. – К. : Видавництво «К. І. С.», 2004. – 170 с.
7. Стернин И. Язык и национальное сознание / Иосиф Стернин // Логос. – № 4 (49). – 2005. – С. 156–171.
8. Фишман Д. Сегодняшние споры между примордиалистами и конструктивистами : связь между языком и этничностью с точки зрения ученых и повседневной жизни / Джошуа Фишман // Логос. – № 4 (49). – 2005. – С. 132–140.
9. Хобсбаум Э. Все ли языки равны? Язык, культура и национальная идентичность / Эрик Хобсбаум // Логос. – № 4 (49). – 2005. – С. 49–59.
10. Хобсбаум Э. Нации и национализм после 1780 года / Эрик Хобсбаум. – Санкт-Петербург : «Алетейя», 1998. – 306 с.
11. Joseph J. E. Identity and Language / J. E. Joseph // Encyclopedia of Language and Linguistics, 2nd ed., ed. by Keith Brown. – Vol. 5. Oxford : Elsevier, 2006. – P. 486–492.